

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN
LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

2022 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov
Deputy Editors in Chief: Zaynabiddin Abdirashidov
Kasimbay Mamurov
Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboev, Samixon Ashirboev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov, Anvar Sayfullaev.

Editorial Committee

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Maria Subtelny (Canada)
Frederique Bressand (France)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Marc Toutant (France)	Tanju Seyhan (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Hisao Komatsu (Japan)
Akram Habibullaev (USA)	Emek Üşenmez (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Abdolvahap Kara (Turkey)
Eunkyoung Oh (South Korea)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Oqilkhon Ibrohimov (Uzbekistan)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Daria Zhigulskaia (Russia)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

MUNDARIJA

Lingvistika

To'lqin Tog'ayev

XX asrning 20-30-yillarida O'zbekistonda til va yozuv siyosati.....6

Mardon Rahmatov

Alisher Navoiyning lirik asarlarida takrirlarning sintaktik-
semantik xususiyatlari.....23

Abdumannon Hasanov

Lakuna – til va madaniyatning mushtarak muammosi.....31

Muhammadsolih Tursunov

Alpomish dostoni matnlarining alfavit va chastotali lug'atlari hamda
statistik tahlillari.....47

Gulnoraxon Niyazova

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik aspektda
o'rganilish davrlari.....62

Adabiyotshunoslik. Tarjimashunoslik

Zaynabidin Abdirashidov

“Shimol shamoli” yoki Buxoroning uyg'onishi: Istanbuldan bir nazar.....75

Gulbahor Ashurova

Tarixiy shaxs tasvirida tarixiy fakt va talqin muammosi.....100

asr Xitoy qissalarida, qadimgi yunon faylasuflarining asarlarida (masalan, Sofokl) va keyingi Yevropa adabiyotida Shekspir, Volter nomlari bilan aloqador. Bomarshe, Dikkens, Balzak, Xoffmanlar barcha detektiv asarlarning asosini insoniyat sivilizatsiyasi paydo bo'lganidan beri ta'qib qilib kelgan jinoyatga qarshi kurashning abadiy muammosi va uning yechimi sifatida talqin qilishgan. Ushbu janrdagi asarlarda jinoyatlarni ochishning murakkab jarayoni va adolat tantanasi tasvirlangan. Detektiv har doim jumboq bo'lib, uni o'quvchi muallifga ergashib, o'zi hal qiladi, unda u nafaqat mantiqiy fikrlash, detektiv qobiliyatlarni namoyon etish, balki odamlarning psixologiyasini ham tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, yaxshi detektivning o'ziga xos xususiyati – unda mujassamlangan axloqiy g'oya, jinoyatchini fosh qilish va jazolashga bog'liqligi bilan xarakterlanadi.

Detektiv asarlarning o'rganilishining muhim davrlari

Detektiv janri uzoq vaqt davomida jiddiy tanqidlar e'tiboridan chetda qolgan adabiyot turiga tegishli bo'lgani holda mazkur janrdagi asarlarning g'ayrioddiy umumiy mavjudligi va ularning badiiy-estetik jihatlarga ega ekanligini inkor qilib kelgan. Biroq, 20-asrning boshidan boshlab, toki hozirga qadar o'tgan davr mobaynida detektiv asarlar tadqiqotchilarning eng faol tadqiqot ob'ektlaridan biriga aylanib ulgurdi. Ushbu izlanishlarda tadqiqotchilar birinchi navbatda, detektiv janrining bir yarim asrlik mashhurligi sirini ochishga harakat qildilar. Mavjud ishlar tahlili turli mamlakatlar filologiya fanida detektiv asarlarni tadqiq etishning shartli ravishda 5 davrini (bosqichini) ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Detektivni o'rganish bo'yicha birinchi tadqiqotlar XX asr boshlarida paydo bo'lgan. Keng adabiy materiallar [E.Po, G.Chesterton, A.Konan Doyl, U.Kollinz, A.K.Grin, Ye.Wallace, Ye.Gaborio, S.Van Dayne, D.Hammet, J.Chese detektiv asarlari] asosida Angliya va Amerikada detektiv nazariyasi bo'yicha ko'plab maqolalar nashr etilgan. Shunday qilib, 1902 yildan boshlab ingliz essenavisi, faylasuf va yozuvchi G.Chesterton o'zining bir qancha tanqidiy maqolalarini detektiv janrga bag'ishladi, u nafaqat detektiv asar yaratish tamoyillari va qonuniyatlarini ko'rib chiqadi ["Detektiv hikoya qanday yoziladi?", 1925], balki detektiv hikoyaning tuzilishi jiddiy tarkibga ega bo'lishi kerakligini asoslaydi ["Ideal detektiv", 1930]. Shuningdek, u detektiv adabiyot mashhurligining yashirin psixologik sababini ham ochib beradi ["Mudofaada", 1902]. 1924 yilda ingliz detektiv hikoyasining yetakchi ustalari Frimanning

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik aspektida o'rganilish davrlari

Gulnoraxon Niyazova¹

Abstrakt

Mazkur maqolada tadqiqodchi tomonidan jahon tilshunosligida detektiv asarlar tilining lingvistikaning turli aspektlarda o'rganilishi, uning turli bosqichlarda rivojlanishida tilshunos olimlarning qarashlari tahlil va muhokama qilingan. Maqolada jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil va tadqiq qilish tendensiyalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zining yangi bosqichiga ko'tarilganligi, uning qamrovi va ilmiylik nuqtai nazaridan kengayganligi borasida amalga oshirilgan ishlar tahlil qilingan. Ushbu maqolada muayan darajada ushbu masalalar keng qamrovli yoritilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: Jahon tilshunosligi, detektiv fantastika, jumboq, lingvistik aspekt, klassik detektiv, adabiy muammo, janr, lingvistik xususiyat.

Kirish

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil va tadqiq qilish tendensiyalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zining yangi bosqichiga ko'tarildi, qamrovi va ilmiylik nuqtai nazaridan kengaydi.

Detektiv fantastika XX asrning eng mashhur janrlaridan biridir. Adabiyotning boshqa janrlari bilan solishtirganda detektiv hikoyaning paydo bo'lganiga ko'p vaqt bo'lmagan. U XIX-asrning birinchi yarmida paydo bo'lgan va 1841 yilda E.Poning "Morg ko'chasidagi qotillik" birinchi detektiv hikoyasi nashr etilishi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi [ANSYFEAROVA 1994]. Olimlarning fikriga ko'ra, detektivning elementlari Bibliyada, arab ertaklarida, o'rta

¹Ниязова Гулнора Ёуломовна- filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: niyazovagulnorakhon@gmail.com

ORCID ID : 0000-0001-5905-2129

Bunda u boshqa mualliflar singari qanday qilib yaxshi detektiv yozish haqida gapiradi, shuningdek, detektiv hikoyani yaratishga yordam beradigan asosiy motivlarni ham ta'kidlaydi. Bu janrning xususiyatlari haqida so'z yuritarkan, muallif shunday ta'kidlaydi: "Har bir harakat ustaning mutlaqo o'ziga xos ixtirosi, zukkolik mevasi va yangi jahon rekordi bo'lishi kerak. Yangidan yangi burilishlarni izlash kerak..." [Chapek 1977]. Agar ommaning detektivga bo'lgan istagi bo'lsa, bu juda yaxshi. Detektiv – izlanuvchanlik va mantiqning ajoyib maktabi, u eng olijanob quvonchni – "mushaklarning bilim hissi" quvonchini beradi [Berkovskiy 1989]. Janrning o'ziga xosligi va detektiv tuzilishi masalalari mashhur rus rejissyori, csenariynavis va o'qituvchisi S.M.Eyzenshteynning XX asrning 30-yillarida Kinematografiya instituti rejissyorlik bo'limi talabalariga o'qigan ma'ruzalarida yoritib berilgan. Ushbu janr kinematografik materiallarni jamlaydi. S.M.Eyzenshteyn detektiv qissani "adabiyotning eng samarali janri" va "odamni undan (detektivdan) uzib bo'lmaydi", deb ta'kidlaydi [Eyzenshteyn 1968]. U shunday vositalar va texnikalar bilan qurilganki, odamni o'qishga jalb etadi va bog'laydi. Detektiv hikoya boshqa qator adabiyotlardagi eng kuchli vosita, eng nafis qurilishdir. Bu ta'sir vositalari chegaralangan janrdir".

Detektiv adabiyotni o'rganishning keyingi bosqichi urushdan keyingi davrga to'g'ri keladi. 1948 yilda ingliz shoiri va faylasufi, detektiv U.Odenning ishtiyoqli muxlisi Uinks Robin U. [Winks, Robin W, 1948] "Vikar uyidagi jinoyat" essesinde ushbu janrning jozibadorligini tushuntirishga harakat qiladi. "Men uchun boshqalar kabi, detektiv hikoyalarni o'qish tamaki yoki spirtli ichimliklar bilan bir xil giyohvandlikdir. Buning alomatlari ravshan: birinchidan, jozibadorlikning qaytarilmasligi, agar biror bir ishim bo'lsa, men ehtiyot bo'lishim kerak, detektiv mening qo'llarimga tushmasin, chunki uni ochishim bilanoq, men boshqa ishlamayman. Men uni o'qib tugatmagunimcha ishlash yoki uxlash imkoniyatiga ega bo'lmayman. Ikkinchidan, uning o'ziga xosligi: kitob ma'lum qoidalarga mos kelishi kerak. Uchinchidan, ta'sirning qisqaligi. Men detektiv hikoyani o'qib bo'lgach, mazmunini unutam..." [A collection of Critical Essays 1980]. Shuningdek, u detektiv hikoyani yaratishda muhim rol o'ynaydigan ba'zi fikrlarni izchil muhokama qiladi. V.Oden detektiv hikoyaning majburiy komponentlarini (sahna, qurbon, qotil, gumonlanuvchilar) va klassik detektiv hikoyaning Sherlok Xolms [Artur Konan Doyl], Inspektor Franwuz [Friman Uills Krofs] va Pater Braun [Chesterton] kabi eng muhim mualliflari hamda qahramonlarini nomlaydi. Shunga o'xshash masalalar Raymond

Chandlerning "Oddiy o'ldirish san'ati" [1950], Jak Barzinning "Detektiv tergov va adabiy san'at" [1961], fransuz tadqiqotchilar P. Boile va T. Narseyakning "Detektiv estetikasi" [1961] asarlarida yoritilgan.

Ingliz tadqiqotchilari D. Sayersning "Ingliz detektiv romani" [1968], V.Moemingning "Detektivning tanazzuli va qulashi" [1969] asarlarida detektiv janri aks ettirilgan bo'lib, uning adabiyot janri sifatida shakllanishi va rivojlanishi tarixi, milliy xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ular detektiv janri haqida bildirilgan ba'zi e'tirozlarni ko'rib chiqishadi, ularning afzallik va kamchiliklarini tahlil qilishadi. Rus shoiri va yozuvchisi, publitsist va adabiyoshunos K.Chukovskiy ham shunday tanqidchi sifatida faoliyat yuritgan. "Trillerlar va chillers" [1969] maqolasida detektiv fantastikadagi bunday jadal rivojlanishga va miqdorning sifatdan ustunligiga qarshi chiqadi: "Bu, aslida, juda tor janrning ajoyib darajada keng, chinakam okeanik ko'lami kishida xavotir uyg'otadi. Bu adabiyot o'quvchining soddadil, ishonuvchan bo'lishiga yo'l qo'ymaydi" [Chukovskiy 1997]. Lekin, shu bilan birga, K.Chukovskiy klassik detektivning ahamiyati va sifatini zarracha inkor etmaydi hamda "bu janrning eng zo'r ustalari romanlari sahifalarida dunyoqarashni ochib beradigan mulohazali odamlar paydo bo'ladi", – deb ta'kidlaydi, "Yigirmanchi asr o'rtalaridagi detektiv fantastikaning yildan-yilga keskinroq namoyon bo'layotgan bu xususiyatlari uni yaratgan yozuvchilarga emas, balki uning fikri, didi va talablari ushbu kitoblarda ko'zguidek aks etgan ommaviy iste'molchiga xosdir.", deb ta'kidlaydi.

Keyingi davrda, ya'ni 1970 yildan boshlab detektiv adabiyotga turli millatlar tanqidchilarining qiziqishi ortdi. Avvalgidek ingliz mualliflari [J.Fovlek, R.Bernard] bunga katta e'tibor berishadi, ular detektiv ustalari Konan Doyl, Agata Kristi, Uilki Kollinz va boshqalar ijodini tahlil qilishadi. Yozuvchi va publitsist Jon Faulz 1974 yil "Konan Doyl" [1974] essesinde birinchi marta (ilgari detektiv, asosan, adabiy pozitsiyalardan hisoblangan) Konan Doyl asarlarining lingvistik, ya'ni stilistik tomoniga ishora qiladi. U detektiv hikoyalar matnlarida muallif tomonidan qo'llanadigan nutqning asosiy turlarini (hikoya, tavsif, mulohaza yuritish) ko'rib chiqadi, shuningdek, uning dialogni hikoya bilan muvaffaqiyatli uyg'unlashtirishdagi o'ziga xos qobiliyatini ochib beradi: "Doyl barcha romannavislarga tanish bo'lgan muammoni hal qilishga muvaffaq bo'ldi, ya'ni dialogning rivoyat bilan tabiiy mos kelmasligi muammosini hal qildi. Bundan tashqari, birinchi marta adabiy va lingvistik xususiyatga ega detektiv janrdagi asarlar materiallari

bo'yicha amalga oshirilgan alohida dissertatsiyalar paydo bo'ldi (Ye.F.Shcherbina "Detektiv hikoyadagi kirish paragrafining tarkibiy-semantik va funksional xususiyatlari" [1982], I.B.Protsenko "Edgar Allan Po romanistik nasrining estetikasi" [1981] va b.). Bu davrdagi rus (sovet) olimlarining filologik tadqiqotlari, asosan, detektiv janri poetikasiga [A.Vulis], uning milliy turlariga [Yu.V.Kovalyov], zamonaviy detektivning yozishmalarga mos kelmasligiga bag'ishlangan edi. XX asrning 90-yillarida detektiv janrdagi adabiyotga qiziqish ortdi va ko'plab yangi mualliflar paydo bo'ldi, hozirda detektiv hikoya yozuvchilar va kitobxonlar orasida mashhur janrga aylanib bormoqda. Afsuski, bu har doim ham yaratilgan asarlarning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi, ammo bu - boshqa tadqiqot mavzusi. Aytish mumkinki, ko'p yillar davomida birinchi marta sovet hududida rus va ukrainalik tadqiqotchilarning detektiv haqidagi juda ko'p asarlari paydo bo'ldi. Adolat uchun shuni ta'kidlash kerakki, bular, qoida tariqasida, kitoblar, qisqa maqolalar, insholar, eslatmalar va hatto feletonlardagi alohida boblardir. Ammo ular mavjud, ularning ko'plari hozir ham bor va ularning mavzulari juda xilma-xildir, bu esa tadqiqotchi va yozuvchilarning ushbu janrga qiziqishini tasdiqlaydi. Bu asarlarda mualliflar turli masalalarga murojaat qiladilar: detektivning janr sifatida paydo bo'lishi tarixiga (S.Bavin "XX asr xorij detektivi" mashhur bibliografik ensiklopediyaga so'zboshi" [1991], A.Goryanin "Piggi banki va detektivlar haqida" [1992]), M.Tugusheva "Keling, detektiv haqida gapiraylik" [1991], M.Slavinskiy "Detektiv: janr anatomiyasi" [1997]) kabi g'arb ustalarining alohida asarlari tahliliga (Yu.K.Shcheglov "Detektiv hikoya tuzilishini tavsiflash to'g'risida" [1992], A.A.Piruzyan "Agata Kristi detektivlari va Shekspir tragediyalari olami, V.M.Nazares va Artur Konan Doyl" [1999], janrni o'rganish muammolariga (V.V.Melnik "Detektiv janr adabiyotining kognitiv-evristik ahamiyati" [1992], O.Yu.Ansiferova "Detektiv janr va romantik badiiy tizim", M.Novikova va O.Drum "Detektiv ramzi", N.Zorkaya "Detektivni o'rganish muammolari: nemis adabiyoshunosligi tajribasi" [1996], N.Gorlanova "Sovet detektivi" [1999]. Bu davrda ham ukrainalik, ham rus tadqiqotchilari zamonaviy milliy detektiv hikoyasiga murojaat qilishadi. Ommaviy adabiyotning janrlaridan biri sifatida zamonaviy detektivga bag'ishlangan birinchi maqolalar paydo bo'ldi. Ular zamonaviy detektiv romanlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqadilar [V.Razin "Detektiv labirintlarida" (2000), R.Kuxaruk "Ukraina detektivining ikki yuzi" [1997], A.Serov "Zamonaviy hazillarda Ukraina detektivi" [2000] kabi mualliflar yangi detektiv

hikoyani ham ayblaydi, ham himoya qiladi [A.Vasilevskiy "Makulatura adabiyot sifatida" 1997], K.Shaxova "O'ta ommabop janrning ajoyib odobi" [1998]; N.Podyablonskaya "Ayollar romanlari qanday paydo bo'ladi?" [1998], A.Oksenchuk "Detektiv ayolning ko'zi bilan ..." [1999], N.Smironova "Ayollar detektivi" [1999], N.Gladkix "Agar u bo'lmaganida, ixtiro qilinishi kerak edi" [1998]). XX asr sovet va rus detektiv adabiyoti tarixining ocherklari" (2000) asarida muallif [Razin 2000] o'tgan bir yarim asrdagi rus-sovet-rus detektiv hikoyasini batafsil ko'rib chiqadi. U rus adabiyoti klassiklarining asarlarida detektiv janrning ilk ko'rinishlarini qayd etadi. F.M.Dostoevskiy, L.N.Tolstoy, A.P.Chexov, V.M.Razin va boshqalar birinchi navbatda rus detektivining xususiyatlarini bosqichma-bosqich tasvirlaydi. Uning G'arb modellari bilan o'xshamasligini qayd etib, uchta o'ziga xos xususiyatni aytib o'tadi: "Inqilobdan oldingi detektiv romanning birinchi va asosiy farqlovchi xususiyati uning gumanistik yondashuvidir. Rus yozuvchilari asosiy e'tiborni tergovning o'ziga emas, balki psixologik yo'nalishga qaratdilar: jinoyatchining holati, jinoyatga olib kelgan sabablarni aniqlashga urinish muhim hisoblanadi. Rossiya milliy detektivining ikkinchi xususiyati shundaki, jinoyatga olib keladigan sabab ko'pincha shaxsiy manfaatlar emas, balki kuchli his-tuyg'ular va javobsiz halokatli sevgi, eshitilgan yolg'on, xiyonat, qasos va boshqalar bo'ladi. Uchinchidan, rus jinoiy romani G'arb romanidan farq qiladi, chunki ko'plab rus mualliflari o'z asarlarining syujetlarini tom ma'noda "tuzmaganlar", balki tayyorlaridan foydalanganlar – yozuvchilar jinoiy ishlarni olib, ular asosida badiiy asarlar yaratganlar" [Razin 2000]. Keyin yozuvchi 1917 yildan SSSR parchalanishigacha bo'lgan sovet detektivining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Urushdan oldingi va urushdan keyingi detektiv hikoyaga, shuningdek, josuslik romaniga alohida e'tibor qaratilgan. Yangi rus detektiviga bag'ishlangan bobda V.M.Razin detektivning xilma-xilligi muammosi mavjudligini ta'kidlab, uni detektiv deb atash mumkinmi, deb o'ylaydi. XX asr oxiri detektiv hikoyalarida zamonaviy voqelikning aks ettirilishi haqida yozadi. Xulosa qilib aytganda, yozuvchi detektiv janrining inqirozi haqida xulosa qiladi va umidsizlikka uchragan xulosalar chiqaradi hamda hech bo'lmaganda adabiyot sifatiga ta'sir ko'rsatadigan, shuningdek, yosh yozuvchilarga buning munosib namunalarini yaratishni o'rganishga yordam beradigan biror-bir organ yo'qligidan shikoyat qiladi. Ushbu kitob muallifi vafotidan so'ng nashr etilgan "Razina" detektiv asari bo'yicha tadqiqotlar rivojlanishining navbatdagi bosqichini yakunlaydi va shu bilan birga

yangisini ochadi. Bu nafaqat yangi o'n yillik, balki yangi asrdir. Chunki hozirgi yozuvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham zamonaviy bo'lgan yangi davr, shuning uchun 2000 yildan keyin tanqidiy va publitsistik adabiyotlarda detektiv asarlarga qiziqish yanada ortdi va g'arb mualliflarining qiziqarli, saviyali asarlari paydo bo'lishi kuzatildi. Bular, birinchi navbatda, detektiv hikoya yozish qoidalarini takomillashtirish masalalari bilan bog'liq edi. Shunday qilib, qoidalar detektiv janrining ko'p turlarida mavjudligining asriy tajribasini umumlashtirdi. Shu bilan birga, amerikalik adabiyotshunos va o'qituvchi, Edgar Po mukofotiga nomzod Jeyms Frey "Yorqin detektiv hikoya qanday yoziladi?" qo'llanmasini yaratadi, 2005 yilda u tez, samarali va eng muhimi, qiziqarli ishning sirlari bilan o'rtoqlashadi. Uning fikriga ko'ra detektiv hikoya: "Titanik harakatlar bo'lmagan "qonli ter" yo'q -qotillar, tergovchilar, qurbonlar, gumonlanuvchilar va guvohlar ishtirokidagi katta sarguzasht" dir. Muallif yosh yozuvchilarga detektiv hikoya yaratish, personajlar tanlash, ularning obrazlarini yaratish bo'yicha aniq maslahatlar beradi. Bundan tashqari, kitobda hikoya qilishning to'g'ri shaklini tanlash, roman uslubini takomillashtirish va jilolash tushuntirilgan. J.Frey kitobxonlar bilan birgalikda detektivlarning zamonaviy adabiyotda qanday o'rin egallashi, madaniyat mifologiyasini yaratishda qanday rol o'ynashi haqida fikr yuritishga harakat qiladi. Oldingi davrlarda bo'lgani kabi xorijiy va mahalliy mualliflar ham klassik detektiv hikoya mavzusiga murojaat qilishadi. G.Chesterton, Ye.Po, K.Doyle va boshqalar ijodiga bag'ishlangan ko'plab asarlar nashr etilgan (L. Romanichik "Chesterton romanistik sikli" [2002], A.Qo'shtalov "Konan Doyle siri" [2006], K.Pittard "Viktoriya detektivi" [2003], A. Borisenko "Faqat Xolms emas" [2008], P.A.Moiseev va N.N.Volskiy "Edgar Poning rus o'tmishdoshlari: Chulkov, Baratiynskiy, Zagoskin" [2010], O.Ponomareva "XX asr boshidagi frantsuz detektiv hazil romanining lingvistik va pragmatik xususiyatlari" [2007]. Asr boshlarida detektiv tadqiqotining jihatlari tobora rang-baranglashib bordi. 2001 yilda ingliz yozuvchisi Richard Xoning "Lupa orqali: XIX asr detektiv fantastikasida fanning roli" asari nashr etildi. Maqola muallifi zamonaviy ilm-fanning turli sohalaridagi yutuqlari detektiv asarlarda: matematika, grafologiya, kriptografiya, geologiya, mantiq va boshqalarda qanday aks etganligi haqida gapiradi. Belarus tadqiqotchisi B.M.Lepeshko "Formal mantiq va detektiv janr: evristik ishonchlilikning birligi" [2003] va rus psixologi N.N.Volskiy "Detektiv dialektik fikrlash modeli sifatida" [2006] asarlari orqali rasmiy mantiqiy nazariyalar va adabiyotdagi detektiv janr amaliyoti

Jahon tilshunosligida detektiv asarlarning lingvistik aspektida o'rganilish davrlari o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishga hamda detektiv hikoyani qurishda dialektik mantiqning rolini aniqlashga harakat qilishdi. XXI asrda detektiv asarlar tadqiqot geografiyasi sezilarli darajada kengaydi: belorus, ozarbayjon, tatar, ispan, frantsuz, ukrain, rus detektivlarini o'rganishga oid asarlar mavjudki (S.Mir-Bagirova "Ozarbayjonda detektiv janr" [2002], Byazlepkin "Belorus detektiv hikoyasi: janrning o'ziga xos xususiyatlari" [2003] va b.), bu tadqiqotchilarning taqdim etilgan janrga qiziqishi ortib borayotganidan dalolat beradi. Bu davrda yuzaga kelgan detektiv asarlar tadqiqining yana bir muhim jihati uni ommaviy madaniyat kontekstida ko'rib chiqishdir. Bunday maqola mualliflari detektiv asar zamonaviy o'quvchiga nima berishini, uning vazifalari nimadan iboratligini, bunday asarlarni o'quvchilar sonining ko'payish sabablarini aniqlashga harakat qilmoqda. Xuddi shunday muammolar V.Vladimirovning "Detektiv - zamonaviy madaniyat hodisasi sifatida", O.Kozarogning "Ommaviy adabiyotning oltin davri" maqolalarida, M.Skalitskiyning "Detektiv fenomeni", M.Chernyakning "XX asr ommaviy adabiyoti fenomeni", T.Tveritnovaning "Engil madaniy jarayondagi detektiv" asarlarida tahlil etilgan. Yuqorida aytib o'tilganidek, so'nggi o'n yillikda detektiv asarlarni tekshirishning tematik doirasi tobora kengayib bormoqda.

Xulosa

1. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sifatli kontent-tahlil tadqiqotining asosligi tegishli kategoriya shakllanishiga va nazariyaga umumlashtirilishi mumkin bo'lgan haqiqiy natijalarga bog'liq.

2. Xolsti ta'kidlaganidek, "umumiylik tamoyili bo'lishi kerak", ya'ni "mazmun tahlili nazariy ahamiyatga ega bo'lishi lozim". Boshqacha qilib aytganda, "matnli ma'lumotlardan aloqa modelidagi komponentlarning boshqa ma'lumotlariga umumlashtirish mumkin".

3. To'liq tugatilmagan ma'lumotlarning muvofiqligi bilan aniqlangan toifalarning haqiqiyligi turli tasniflagichlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Bir nechta tasniflagichlardan foydalangan holda, har bir konsepsiya toifasi sinonimlarni o'z ichiga olishi uchun kengaytirilishi mumkin. Bunday hollarda, bir atama aniq o'zgaruvchi, boshqa(lar) esa yashirin o'zgaruvchi sifatida qabul qilinishi mumkin. "Kontentni tahlil qilish muayyan muammo uchun eng mazmunli toifalarni qo'llash kerak, nisbatan o'ziga xos va aniq toifalar ko'pincha eng mazmunli bo'ladi".

4. Adabiy asarning ta'sir kuchi va muallif mahoratini poetikaning

eng asosiy unsuri bo'lgan badiiy nutqqa va uslubga bog'liq ravishda tadqiq etish o'zining yaxshi samaralarini beradi. Chunki ijodkor so'z vositasida obraz yaratadi, epik tasvir va badiiy ifodaning aniqligi adib qo'llagan original so'z hamda iboralarga tegishli bo'ladi. Zero, adabiyotshunos olim Yo'ldosh Solijonov juda o'rinli ta'kidlaganidek, "voqealarni tasvirlashga, qahramonlarning tabiatiga mos keladigan badiiy nutq shakli chinakam san'at asarining go'zalligini ta'minlovchi ko'zgu hisoblanadi.

5.XXI asr boshlariga qadar detektivlarni o'rganish, qoida tariqasida, adabiy pozitsiyadan olib borilgan. Detektivning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi, janri va tuzilishi xususiyatlari, detektiv yozish qoidalarini turli mamlakatlardan va turli millat vakillari bo'lgan taniqli olimlar o'rgandilar. Detektivning tili va uslubiga oid savollar kamdan-kam hollarda tadqiqot mavzusiga aylandi, bu "o'rtacha uslub, stereotipli til, dasturlash" ekanligi bilan izohlandi.

Adabiyotlar

Анцыферова О. Ю. 1994. *Детективный жанр и романтическая художественная система* // Национальная специфика произведений зарубежной литературы 19-20 вв. Иваново, - С. 21-36.

Г. Анджапаридзе.1990. *Как сделать детектив* / сост., пер.– Москва, – С. 32.

Чапек К. 1977. *Собрание сочинений в семи томах: Т. Статьи, очерки, юморы* / К. Чапек. — Москва. Художественная литература,– С. 327.

Берковский Н.Я. 1989. *Мир, созданный литературой*. – Москва, – С. 117.

Эйзенштейн С. 1968. *Литература в кино* / С. Эйзенштейн // Вопросы литературы, – № 1. – С. 102.

Detective Fiction // *A Collection of Critical Essays [ed. R.I. Winks]*, 1980. – New Jersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs– P. 15-24. – [перевод А.А. Брусов].

Чуковский К.И. 1997. *Триллеры и чиллеры* / К.И. Чуковский // Книжное обозрение,– № 31. – С. 39.

Разин В.М. 2000. *В лабиринтах детектива. Очерки истории советской и российской детективной литературы XX в.* / режим доступа: <http://www.rulit.net/author/razin-vladimir>.

Фрэй Дж. 2005. *Как написать гениальный детектив / Дж. Фрэй* [пер. с англ. Н. Буля]. – СПб.: Амфора, - С. 226

Герасименко Э.Н. 2011. *Детектив глазами современных лингвистов / Э.Н. Герасименко* // Научн. журнал: Культура народов Причерноморья. – Тавр. нац. унив. им. В.И. Вернадского, 2011. – № 211 – т.1 – С. 120.

Ирисбоев Т. 2021. *Ўзбек миллий детектив адабиёти муаммолари* // Academic Research in Educational Sciences. February.– P. 35-41.

Periods of study of detective works in linguistic aspect in world linguistics

Gulnorakhon Niyazova¹

Abstract

In this article, the researcher analyzed and discussed the study of the language of detective works in world linguistics in various aspects of linguistics, the views of linguists on its development at different stages. The article discusses the trends in the analysis and study of the linguistic features of detective works. In the world linguistics the study of language of detective fiction have risen to a new stage since the second half of the twentieth century, and the work done is analyzed in terms of its scale and scientific expansion. This article is especially important in that it covers these issues comprehensively.

Key words: *World linguistics, detective story, mystery, linguistic aspect, classic detective story, literary problem, genre, linguistic attributes.*

References

Ansiferova O. Yu. 1994. *Detektivniy janr i romanticheskaya xudojestvennaya sistema* // Nasional'naya spesifika proizvedeniy zarubejnoj literaturi 19-20 vv. Ivanovo, 1994. - S. 21-36.

¹ Gulnorakhon G. Niyazova – Doctor of Philosophy in Philology (PhD), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.
E-mail: aidabumatova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5905-2129

G. Andjaparidze. 1990. *Kaksdelat' detektiv / sost., per-* Moskva, - S. 32.

Chapek K. 1977. *Sobranie sochineniy v semi tomax: T. Stat'i, ocherki, yumori / K. Chapek.* — Moskva. Xudojestvennaya literatura, - S. 327.

Berkovskiy N.Ya. 1989. *Mir, sozdanniy literaturoy.* - Moskva, - S. 117.

Eyzenshteyn S. 1968. *Literatura v kino / S. Eyzenshteyn // Voprosi literaturi, 1968.* - № 1. - S. 102.

Detective Fiction // *A Collection of Critical Essays [ed. R.I. Winks].* - New Jersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs, 1980 - R. 15-24. - [perevod A.A. Brusov].

Chukovskiy K.I. 1997. *Trilleri i chilleri / K.I. Chukovskiy // Knijnoe obozrenie,* - № 31. - S. 39.

Razin V.M. 2000. *V labirintax detektiva. Ocherki istorii sovetskoy i rossiyskoy detektivnoy literaturi XX v. /* rejim dostupa: <http://www.rulit.net/author/razin-vladimir>.

Frey Dj. 2005. *Kak napisat' genial'niy detektiv / Dj. Frey [per. s angl. N. Bulya].* - SPb.: Amfora, - S. 226

Gerasimenko E.N. 2011. *Detektiv glazami sovremennix lingvistov / E.N. Gerasimenko // Nauchn. jurnal: Kul'tura narodov Prichernomor'ya.* - Tavr. nas. univ. im. V.I. Vernadskogo, - № 211 - t.1 - S. 120.

Irisboev T. 2021. *O'zbek milliy detektiv adabiyoti muammolari // Academic Research In Educational Sciences.* February. - P. 35-41.